

УДК 398:82(07)

Лариса Йовенко

УКРАЇНСЬКИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ ТА ЛОКАЛЬНИЙ ФОЛЬКЛОР ЯК ДЖЕРЕЛО ЗБАГАЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТИ ШКОЛЯРІВ

У статті розглянуто питання оновлення системи літературної підготовки майбутніх громадян XXI століття засобами українського регіонального та локального фольклору, оскільки саме українській літературі належить провідна роль у вирішенні одного з головних освітніх завдань: виховати свідомого громадянина України, палкого патріота своєї Батьківщини, якому притаманні висока культура, широкий світогляд, творчі здібності, загальнолюдські цінності, високі моральні ідеали.

Ключові слова: *освіта, літературна освіта, фольклор, усна народна творчість, регіональні та локальні традиції, весільний обряд.*

У резолюції III Всесвітнього Форуму Українців «У майбутнє – в ім'я України», запропонованій Науково-дослідним інститутом українознавства зазначено: «Необхідно впровадити в життя інтегральну систему базових національних цінностей і основоположних принципів, здатних цементувати суспільство, відкрити перед ним цілісне бачення його розвитку, ідеологічні орієнтації державотворення в Україні, передусім наповнення конкретним змістом поняття «національна ідея» як концентрованого виразу національних інтересів та патріотичних почуттів...

Нас тривожить неефективність державних структур щодо забезпечення пріоритетного розвитку духовно-інтелектуального потенціалу України, відсутність розвинених структур і механізмів використання інтелекту нації, цілісної державної програми регулювання інтелектуальної міграції, інтеграції наукового потенціалу України у світову науково-технічну діяльність» [7].

Формування і розвиток молодого покоління, його національної свідомості відбувається у системі загальної освіти, зміст якої нині потребує переосмислення й оновлення, а технологія – удосконалення. Сучасні вчені шукають шляхів збагачення освіченості учнів, розширення їх свідомого світогляду. У руслі порушеної проблеми розглянемо, насамперед, сутність ключових понять «освіта», «літературна освіта», «регіональний та локальний фольклор» тощо.

Сучасний соціальний світовий досвід довів не лише підпорядкованість функціонуючих систем освіти суспільним умовам в конкретній державі, а й відкрив фундаментальну стратегічну залежність від освіти подальшої історії земної цивілізації, магістральні поступки якої (розуміння світу, суспільства, людини) здійснюються через освіту.

В педагогічному словнику за редакцією С. Гончаренка термін «освіта» визначається як «духовне обличчя людини, яке складається під впливом моральних та духовних цінностей, що є надбанням її культурного

кола, а також процес виховання, впливу, шліфування, тобто процес формування обличчя людини» [2, с. 241].

Сьогоднішня позначилася кризою класичної системи освіти, яка набрала логічної визначеності наприкінці XVIII ст., еволюціонувала впродовж віків, удосконалювалась, але в своїх основних характеристиках залишилась незмінною, що і призвело на сучасному етапі до відставання освіти від життєвих запитів, потреб людства. Надзвичайно актуальним сьогодні є оновлення національної освіти взагалі та науково обґрунтованої системи літературної підготовки майбутніх громадян XXI століття зокрема, оскільки саме українській літературі належить провідна роль у вирішенні одного з головних освітніх завдань: виховати свідомого громадянина України, палкого патріота своєї Батьківщини, якому притаманні висока культура, широкий світогляд, творчі здібності, загальнолюдські цінності, високі моральні ідеали. Літературна освіта – це підручник життя, що проектує долю людини.

У Концепції літературної освіти зазначено, що «літературна освіта – це навчально-виховна система вивчення літератури в загальноосвітніх закладах України... Українська література плекає любов до мови і звичаїв українців, у конкретно-образній формі доносить до читача інформацію про своєрідність українських традицій та культури» [8].

Питання літературної освіти у 20–30 рр. XX століття розробляли О. Дорошкевич, С. Єфремов, А. Машкін, О. Білецький, Л. Булаховський, О. Коряк тощо. Історичні аспекти літературознавчої методичної україністики, системного аналізу шкільної і вузівської літературної освіти розглядали в монографічних, дисертаційних працях, навчальних посібниках Л. Базиль, С. Бевзенка, О. Біляєва, М. Жовтобрюха, Г. Клочка, Л. Масенко, М. Наєнка, О. Семенов, М. Степаненка, П. Хропка, Ю. Шевельова та ін. Проблеми вивчення фольклору в змісті літературної освіти школярів аналізували як відомі українські вчені, так і педагогіки практики О. Король, Н. Сивачук, Г. Токмань тощо.

Метою статті є висвітлення педагогічного потенціалу регіонального та локального фольклору в літературній освіті ЗОШ.

Термін «фольклор» запроваджено англійським археологом В. Дж. Томсом (стаття під псевдонімом А. Мертон у часописі «The Atheneum», 1846). У 1879 офіційно затверджено англійським фольклорним товариством у двох значеннях: щодо всієї усної історії народу, переважно «примітивних епох», і щодо «давніх звичаїв, обрядів, церемоній минувшини, що перетворилися у забобони і традиції нижчих станів цивілізованого суспільства». Поширився термін у 1880–1890 рр. у наукових колах Європи, витісняючи приблизне поняття «простонародна минувшина». Слов'янські дослідники спочатку надавали перевагу поняттям «усна народна словесність» (Ф. Буслаєв), «народна поезія» (О. Веселовський, І. Франко, Є. Карський). Термінологічна невпорядкованість притаманна нині багатьом фольклористичним студіям світу за визнання поняття «фольклор», що засвідчила нарада при ЮНЕСКО урядових експертів зі збереження фольклору (Париж, 1 березня 1985). На

ній було подане таке його визначення: «Фольклор (в широкому розумінні – частина народної культури) – це колективна, заснована на традиціях творчість груп чи індивідів, зумовлювана надіями і сподіваннями спільноти як адекватне вираження її культурної та соціальної самобутності; фольклорні зразки та цінності передаються усно, шляхом імітації та іншими каналами. Його форми охоплюють мову, усну літературу, музику, танці, міфи, обряди, ремесла, архітектуру та інші різновиди художньої творчості». У науковій практиці термін використовується у широкому значенні комплексу словесних, словесно-музичних, музично-хореографічних, ігрових та драматичних різновидів народної творчості, традицій, звичаїв, обрядів, поглядів, вірувань, у вужчому – щодо мистецтва слова. Фольклор засвідчує яскраву самобутність кожного народу, постаючи органічним, невід’ємним складником моделі світосприйняття певного етносу, зокрема українського, відображаючись у ліризованій усній творчості, в означеному витонченим мелосом та багатоголоссям музичному та хореографічному мистецтві, в народній драмі, у вишивках, писанках і різьбленні, що відображено у глибині структури етногенетичної пам’яті [6, с. 123].

Природне входження дитини у духовний світ і в традиційне життя рідного народу, його культуру, її моральне становлення починається у дошкільному віці, продовжується у початковій школі, але фундаментальним воно стає в школі основній. І тут великого значення набуває використання в навчально-виховному процесі регіонального і локального фольклору, оскільки українця, як національно свідомого громадянина, можна виховати лише українськими методами і засобами, що виробилися впродовж віків і дійшли до нас крізь негоди, випробовування і велич.

Фольклорні твори ознайомлюють учнів із першоосновами рідної культури і посідають чільне місце у шкільному курсі української літератури, оскільки саме фольклор є джерелом виникнення та розвитку професійного словесного мистецтва – художньої літератури.

Згідно діючої програми з української літератури, у кожному класі основної школи вивчається різножанровий фольклор. Так, у 5-му класі школярі ознайомлюються з терміном «фольклор», міфами і легендами, народними казками, загадками, прислів’ями і приказками тощо. Під час навчання у 6-му класі учні вивчають календарно-обрядові і колискові пісні, у 7-ому – суспільно-побутові пісні, 8-ий клас озброює школярів знаннями про українські історичні пісні, думи, а у 9-ому пропонується вивчення родинно-побутових пісень, народних балад та основних етапів українського весілля [8].

Серед найновіших поглядів фольклористики найбільш утвердилося визначення Р. Кирчіва: «Фольклор етносу – це система локальних традицій, що фольклорна традиційна культура у своєму конкретному наповненні завжди регіональна і локальна» [3, с. 10]. «Особливістю фольклору є усна форма його творення, тому на уроці текст має обов’язково прозвучати, бажано наближено до автентичного, тобто природного, первинного, виконання його носіями народної творчості» [5,

с. 173]. Зважаючи на поліваріативність фольклорних текстів, неабиякої важливості набуває пошукова учнівська робота, що дає змогу зафіксувати, вивчити різні варіанти одного і того самого твору, зіставити тексти і виокремити відмінності.

Наприклад, у 9-ому класі ЗОШ програмою з української літератури рекомендується вивчати *весільний обряд*. Весілля – один із провідних жанрів родинно-обрядової творчості. Укладачі програми звертають увагу на основні етапи весілля та їхній пісенний супровід. Схвальним є те, що пропонується вивчення весільних пісень (на вибір): «До бору, дружечки, до бору», «А брат сестрицю та й розплітає», «Розвий, сосно, сімсот квіток», «Летять галочки у три рядочки», «Ой матінко, та не гай мене». Окрім цього, виокремлюється естетична специфіка весільної пісні як обрядової.

У процесі вивчення теми «Українське весілля» учні повинні мати уявлення про обряд українського весілля, виразно читати весільні пісні, вміти їх аналізувати, звертаючи увагу на мотиви, настрій, художні засоби [8].

Пошукова діяльність науково-дослідної лабораторії «Етнологія Черкаського краю» (науковий керівник – канд. пед. наук, професор Н. Сивачук) довела, що обряд весілля на сучасному етапі відзначається стійкістю побутування фольклорних текстів у народі і належить (порівняно з іншими фольклорними жанрами) до активного репертуару. Вважаємо, що під час викладання цієї теми вчителю варто застосовувати метод бесіди, питання якої зацікавлять учнів і спонукатимуть їх до активного навчального спілкування.

МЕТОД БЕСІДИ

Етап «Актуалізація опорних знань»

Бесіда проводиться за навідними запитаннями вчителя:

- Чи запрошували вас на весілля? Як?
- Чи відвідували ви весілля?
- Які обряди ви спостерігали?
- Які пісні в цей час співали односельці?
- Хто традиційно співає пісні на весіллі?
- Чи знаєте ви ці пісні?
- Що таке весільне гільце?
- Яке значення короваю на весіллі?
- Які символи ви спостерігали на весіллі?

У процесі вивчення теми «Весілля» доречно також застосовувати метод демонстрації. Пропонуємо підготувати презентацію весілля за допомогою комп'ютерної програми Microsoft Office Power Point. Учителю варто до її змісту включити весільні світлини старших і молодших жителів села, фото чи малюнки весільного гільця, короваю, весільних рушників, а також репродукції відомих українських художників, що відобразили цю тему в своїх шедеврах. Цікавими для вчителя у цьому зв'язку є картини К. Трутовського «Весільний викуп», В. Маковського «Дівич-вечір», І. Соколова «Весілля», М. Пимоненка «Весілля в Київській губернії» і «Засватали», І. Гончара «Весільний обряд», І. Сколоздри «Весілля», Ф. Кричевського «Наречена». Під час перегляду слайд-шоу варто

акцентувати увагу учнів на деталях, спонукати їх уважно роздивлятися предмети традиційного побуту, вбрання тощо, ділитися своїми враженнями, відчуттями).

Також цікавим для учнів буде прослуховування запису співу весільних пісень старшими жителями села. Така діяльність сприяє усвідомленню учнями себе як діючих частинок народу, сприяє до самодіяльності – пісні, танку, народного театру тощо. Крім цього, якщо вчитель має відповідні здібності, то може сам виконати фрагмент весільної пісні села. На етапі актуалізації знань варто запропонувати учням заспівати чи виразно прочитати знайомі їм українські весільні пісні.

Якщо дозволяє технічне забезпечення школи, педагог може використати і навчальний фільм «Українське весілля», відзнятий Національним музеєм народної архітектури і художніх промислів й рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України для показу в ЗОШ.

МЕТОД КІНОПОКАЗУ

Етап «Сприйняття й осмислення знань»

Учитель показує фрагмент відеофільму «Українське весілля».

Нині в зв'язку із широким розповсюдженням портативних відеокамер, DVD і мультимедійних засобів навчання досить популярним у школі стало створення любительських фільмів. Наприклад, учителями середньої школи-гімназії № 16 м. Ніжина створено низку відеофільмів: «Річка Остер», «Місто на Острі», «День матері», «Мистецтво вишивки в Ніжині». Педагоги використовуються на уроках народознавства, інших навчальних предметів, у змісті виховних заходів. Беручи до уваги цю ідею, можна створити за допомогою дітей власний любительський відеофільм «Весілля в нашому селі».

Укладачі програми з української літератури радять звертати увагу школярів на використання елементів народної обрядовості у творах українських письменників (Г. Квітки-Основ'яненка, І. Котляревського, Т. Шевченка, Марка Вовчка, П. Куліша, М. Стельмаха, У. Самчука та ін.).

Яскравою ілюстрацією такого елемента традиційного українського весілля, як сватання, є, на нашу думку, колоритний епізод повісті «Маруся» Г. Квітки-Основ'яненка. Вчитель-словесник повинен обов'язково звернути на нього увагу учнів, підсиливши тим самим враження і збагативши знання останніх з теми «Українське весілля». Дотримуючись окресленої мети, варто записати фонограму епізоду сватання Марусі (2 хв.):

За Наумовим словом ввійшли в хату двоє старостів, люди хороші, міщани, у синіх жупанах, аглицької каламайки, поясами попідперезувані, з паличками, і у старшого старости хліб святий у руках. За ними ввійшов Василь... крий матір божя! – ні живий ні мертвий: білий як стіна.

Пришедши у хату, старости помолились богу святому і поклонились хазяїну і хазяйці.

Зараз Наум (хоч і знав їх дуже добре, а тільки для закону) пита:

- Що ви за люди й відкіля, і за чим вас бог приніс?*
- Старший староста й каже:*

– *Прежде усього подозвольте нам поклонитись і добрим словом прислужитись. Не позгнувайтесь вислухати нас; і коли буде тее, то ми і онеє; коли ж наше слово буде невлад, то ми і підемо назад. А що ми люди чеснії і без худої науки, то от вам хліб святий у руки.*

Наум, узявши хліб, поціловав і, положивши на стіл край свого хліба, каже:

– *Хліб святий приймаємо, а вас послухаємо. Сідайте, люди добрі! До чого ще дійдеться, а ви своїх ніг не турбуйте, може, й так здалека йшли. А з якого царства, з якого гсударства?*

Старший староста і каже:

– *Ми є люди німецькїї, а йдемо з землі турецької. Ми собі ловці, удалїї молодці. Раз, дома, у нашій землі, випала пороша... Я і кажу товаришу: «Чого нам дивитись на таку шквирю, ходім ськати усякого звірю» – і пішли, їздили, слїдили і нічого не получили. Назустріч нам якраз їде на вороному коню отсей князь (а Василь устав та й кланяється, бо се про нього говорили). От після зустрічі він каже-говорить нам такії речі: «Ей, ви, ловці, добрі молодці! услужіте мені службу, покажіте дружбу: ось якраз попалась мені лисиця або куниця, а трохи чи не красна дівиця, їсти, пити не жалаю, достати її жалаю. Поможіте, піймайте; чого душа захоче, усього від мене бажайте. Десять городів вам дам і скирту хліба». От ловцям-молодцям того і треба. Пішли ми по слїдам, по усім городам. Перш слїд пішов у Німеччину, а далі у Туреччину; ходимо, шукаємо, а її не піймаємо. Усі царства-гсударства пройшли, а її не знайшли; от і кажемо князю: «Не тільки звіря в полі, що куниця; пошукаємо деінде, знайдеться й красная дівиця». Так наш князь затявсь, при своїй думці зоставсь. «Скільки, – каже-говорить, – по світу не їжджав, у яких царствах-гсударствах не бував, а такої куниці, ніби красної дівиці, не видав». От ми усе по слїду йшли та в се село – як зоветься, не знаємо, – прийшли. Тут вп'ять пала пороша, ми, ловці-молодці, давай ходити, давай слїдити; сььогодні рано устали і зараз на слїд напали. Пішов наш звір та до вас у двір, і з двора до хати; тепер жалаємо його піймати. Певно, вже наша куниця – у вас у хаті красна дівиця. Нашому слову кінець, а ви зробіте нашому ділу вінець. Віддайте нашому князю куницю, вашу красную дівицю! Чи віддасте, чи нехай підросте? (Г. Квітка-Основяненко).*

Після прослуховування таких фрагментів варто зацентувати увагу школярів на традиційних весільних побажаннях, що використовує автор, і запропонувати учням записати ті слова-побажання і слова-вітання (словесні мовленнєві формули), які побутують в їхній місцевості:

– *Просили батько й мати, і я вас прошу, на чесні дари ...на хліб, на сіль, на весілля (запрошення на весілля).*

– *Із ваших рук щоб діждати онук (батьки бажують дітям).*

– *Дай, Боже, щоб молоді любилися, а старих щоб і колом не розважити!*

– *Живіть, діти, здорові та багаті!*

– *Година вам щаслива! Щоб ви бачили сонце, світ і діти перед*

собою!

- Нехай вам Бог дає щастя, здоров'я і вік!
- Роди, Боже, пшеницю, а в запічку дітей копицю!
- Дай, Боже, здравствувати!
- Нехай Бог помагає вам здружитися да й у світі нажитися: дітей діждати да й попарувати так, як вам Бог помагає самим паруватися!
- Дай, Боже, Вам на світі пожити, діток наплодити – синів і дочок мати, одружувати й заміж віддавати! [1, Ф. 19. Арк. 208–289].

Така робота є дуже актуальною, оскільки сучасні юнаки і дівчата досить часто не знають що, де і коли сказати. Під час відзначення родинних свят здебільшого обмежуються використанням таких форм: «Бажаю щастя, здоров'я і успіхів в особистому житті!», що суперечить українському мовленнєвому етикету, який оперує значною кількістю мовленнєвих формул, призначених для різних випадків життя (побажання під час трудових процесів, запрошення на гостину, дякування за гостину, примовки під час родинних свят та ін.).

Український фольклор вивчається за жанровим поділом і кожен із запропонованих програмою жанрів має окрему методичну модель. Вивчення фольклорної спадщини рідного села сприяє формуванню національної самосвідомості школярів, розширює знання молоді з української літератури, українознавства, збагачує мовленнєвий запас учнів, сприяє усвідомленню значення збереження звичаїв і традицій свого народу, стає основою для дослідження фольклорних впливів у творах письменників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архів наукової лабораторії «Етнологія Черкаського краю» УДПУ імені Павла Тичини // Ф. 19. Арк. 208–289.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. – Київ : «Либідь», 1997. – 366 с.
3. Кирчів Р. Із фольклорних регіонів України / Роман Кирчів. – Львів, 2002. – 347 с.
4. Лановик М. Українська народна словесність : посібник для студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів / Мар'на Лановик, Зоряна Лановик. – Львів : Літопис, 2000. – 614 с.
5. Токмань Г. Л. Методика навчання української літератури в середній школі : підручник / Г. Л. Токмань. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 312 с. – (Серія «Альма-матер»).
6. Український фольклор : словник-довідник [авт.-уклад.: Сивачук Н. П. та інші] / Н. П. Сивачук. – Умань : ПП Жовтий, 2010. – 140 с.
7. Матеріали III Міжнародного конгресу українців [Електронний ресурс] // Журнал «Українознавство» НДІ українознавства МОН України. – Режим доступу : <http://www.ualogos.kiev.ua>.
8. Програма для загально-освітніх навчальних закладів [Електронний ресурс] / Р. В. Мовчан, Н. В. Левчик, О. А. Камінчук та ін. ; керівник проекту М. Г. Жулинський. – Режим доступу : <http://www.osvita.ua>.